

Ходзін С.М.

ГІСТАРЫЧНЫЯ КРЫНІЦЫ: ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ І ВЫКЛАДАННЯ

У бягучым годзе спаўняецца 135 гадоў з дня нараджэння першага рэктара БДУ, гісторыка, крыніцазнаўцы акадэміка У.І. Пічэты. Мінула 20 гадоў з часу Усебеларускай канферэнцыі гісторыкаў, а таксама міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі “Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы” (1993 г.). 15 гадоў аддзяляе сучасную канферэнцыю ад першай канферэнцыі па крыніцазнаўству, праведзенай на гістарычным факультэце БДУ [1]. Усё гэта падштурхоўвае да таго, каб напачатку акрэсліць пэўныя этапы і вынікі развіцця, найперш, у сферы крыніцазнаўства.

Пазначаючы дасягненні, патрэбна адзначыць шматлікія публікацыі крыніц па гісторыі Беларусі [2]. Гэтаксама, як і ў савецкі час, беларускія гісторыкі выявілі свой прафесіяналізм у галіне спецыяльных гістарычных дысцыплін [3]. У 2008 г. паспеў убачыць свет 4-ты нумар зборніка “Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны”, які быў падрыхтаваны В.Н. Рабцэвічам [4]. Дарэчы, азначаны штогадовы зборнік прайшоў ужо свой уласны 10-гадовы шлях. У 2002 г. яго першы выпуск, прысвечаны 10-годдзю кафедры крыніцазнаўства, вітаў С.О. Шміт [5]. У 2012 г. 7-ы выпуск, прысвечаны 20-гадоваму юбілею кафедры, выйшаў у свет ужо ў статусе зборніка, уключанага ў пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь [6].

Дзейнасць кафедры крыніцазнаўства БДУ і адпаведнага сектара ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі з’яўляецца арганізацыйнай асновай для крыніцазнаўчых даследаванняў. Толькі па кафедры штогод абараняецца некалькі дысертацый па крыніцазнаўству, гістарыяграфіі і метадах гістарычных даследаванняў, па архівазнаўству і дакументазнаўству [7].

Аднак пашырэнне, і тым больш, павышэнне ўзроўню крыніцазнаўчых даследаванняў (і ўрэшце ўвогуле беларускай гістарычнай навукі) немагчыма без прыцягнення да гэтай справы шырокіх колаў беларускіх даследчыкаў з вуні, музеяў, архіваў і іншых даследчых ўстаноў. Новыя пакаленні гісторыкаў павінны не толькі заўважаць новыя падыходы, што ўзнікаюць ў сусветнай гістарыяграфіі і ўвогуле ў навучы, але захоўваць, памнажаць тыя традыцыі, якія склаліся ў Беларусі на працягу стагоддзяў (прымаючы пад увагу ўплыў іншых навуковых школ, у першую чаргу расійскай школы крыніцазнаўства).

Намі ўжо адзначалася раней, што на мяжы XX і XXI стагоддзяў стала заўважным масавае, часам некрытычнае успрыняцце тых замежных канцэпцый і напрацовак, што былі недасягальнымі для савецкага даследчыка [5, с. 82–89]. За апошні час сітуацыя змянілася, але па-ранейшаму, мы можам знайсці ў літаратуры “асобныя” вусныя крыніцы і вусную гісторыю, псіхагісторыю, крыніцы паўсядзённасці і г.д. Такім чынам, працягваецца традыцыя, калі даследчык канструюе крыніцы “пад сябе”, пад сваю даследчыцкую задачу.

Нягледзячы на пэўныя поспехі, звязаныя з распрацоўкай тэрміналогіі (у першую чаргу на беларускай мове), бачыцца шэраг праблем менавіта ў сферы тэорыі крыніцазнаўства. Важнейшым накірункам вырашэння пазначанай праблемы можа і павінна з’явіцца ўзаемадзеянне даследчыкаў, выкладчыкаў ў галіне крыніцазнаўства і метадалогіі гістарычнага даследавання. Патэнцыял такога ўзаемадзеяння асабліва заўважны ў сувязі з выхадам у свет аднаго з найлепшых за апошні час навучальнага дапаможніка Л.М. Мазур [8]. Звярнуць увагу на гэтае выданне па метадалогіі неабходна яшчэ і таму, што нягледзячы на наяўнасць навуковай школы прафесара У.Н. Сідарцова

і шэрагу цікавых публікацый, у беларускай гістарыяграфіі прысутнічае пэўная насцярожанасць да дакладна тэарэтычных распрацовак і падыходаў. Пераадоленне такой адчужанасці, на наш погляд, магчыма толькі на глебе крыніцазнаўства, вяртання да крыніц (ad fontes).

Заўважна, што і ў дапаможніку Л.М. Мазур пераважаюць дзве рэчы: метады і інфармацыя, гістарычныя крыніцы бы адсутнічаюць. Між іншым інфармацыя становіцца крыніцай, аб'ектам даследавання, калі яна фіксуецца. Безумоўна, істотнае значэнне маюць абставіны фіксацыі крыніцы (пэўныя метады такога працэсу), яны ўплываюць на верагоднасць інфармацыі крыніцы, складаюць важны этап крыніцазнаўчага вывучэння. У дапаможніку крыніцазнаўчы этап даследавання падменены, па-сутнасці, з'яўляецца з'яўляецца адной з характарыстык верагоднасці ("достоверности" – руск.) спалучаецца з паўнатай (якая з'яўляецца адной з характарыстык верагоднасці) і г.д.

Больш цеснае ўзаемадзеянне спецыялістаў у галіне метадалогіі і крыніцазнаўства вызначаецца самой логікай развіцця гістарычнай навукі, наяўнасцю агульных традыцый беларускай і расійскай гістарычных школ. У якасці прыкладу хацелася б падкрэсліць вельмі істотны элемент, пазначаны Л.М. Мазур для студэнтаў, і які часам ігнаруецца ў нас нават сталымі даследчыкамі. Маецца на ўвазе складанасць інтэрпрэтацыі гістарычнай крыніцы, звязаная з уплывам асобы даследчыка [8, с. 39]. Крыніца адлюстроўвае ўспрыняцце свету "чалавекам мінулага", да гэтага дадаецца тое, што вывучае гэтую крыніцу прадстаўнік не проста іншага часу, але і іншай культуры. У навучальным дапаможніку па крыніцазнаўству гісторыі Беларусі аўтар гэтага артыкулу вымушаны быць падкрэсліць: "Гісторыя – не толькі навукі аб мінулым. Яго мы ўсведамляем праз сучаснасць, праз пэўную культурную традыцыю" [9, с. 3]. Калі дадаць да гэтага тое, што гісторык ставіць перад даследаваннем пэўныя мэты, шукае пацвярджэння сваёй гіпотэзы, карыстаецца сучаснай тэрміналогіяй, то становіцца зразумелай выключная складанасць інтэрпрэтацыі.

У спадчыну ад савецкай гістарыяграфіі мы атрымалі імкненне да стварэння пэўнай аб'ектыўнай карціны мінулага. Між тым кожнае пакаленне гісторыкаў сапраўды піша сваю гісторыю. Гісторыя не змяняецца, гісторыя як навукі ад гэтага не знікае разам з чарговым крызісам уяўленняў аб ёй. Змяняецца наш погляд на мінулае, ў сувязі з чым вельмі важнае значэнне набывае як тэарэтычнае, так і факталагічнае вывучэнне такой з'явы як "гістарыяграфічная крыніца". Па-сутнасці, гісторык ХХ і нават ХХІ стагоддзя, які імкнецца апераваць, безумоўна, навуковымі метадамі так ці інакш у шэрагу выпадкаў усё ж не адрозніваецца ад летапісца, скажам, ХVI стагоддзя, які пад уплывам моднай на той час сармацкай тэорыі (тэорыі заваёвы) фарміраваў абгрунтаванне прыналежнасці рускіх зямель да Вялікага княства Літоўскага (паколькі канцэпцыя "у спадчыну" сталася ўжо не актуальнай). Ці можам мы пакінуць па-за ўвагі тое які ўніверсітэт скончыў даследчык, хто аказаў уплыў на яго станаўленне, якія канцэпцыі панавалі ў той час, ідэалогія і г.д.? Ці, забываючы пра "дзядулю" Фрэйда, можам не прымаць пад увагу дзяцінства будучага навукоўцы? Да прыкладу, знакамітага даследчыка гісторыі сялянства савецкага часу М.А. Іўніцкага, якога ў маленстве літаральна адрывалі ад стрыечнай сястры пад час раскулачвання – ці выпадкова ён перагледзеў свае падыходы і піша пра хібы калектывізацыі? [10]

На наш погляд, усё вышэйадзначанае актуалізуе праблемы сістэмнага выкладання крыніцазнаўчых дысцыплін, асабліва ў сувязі са скарачэннем тэрміну падрыхтоўкі на першай ступені. Абсалютна заўважнай стала тэндэнцыя да "выціскання" гуманітарных дысцыплін са стандартаў навучання прыродазнаўчых факультэтаў і перавагі фактаграфічных, эмпірычных дысцыплін у гуманітарыяў. Між іншым, праблема сучаснага пакалення не ў цяжкасцях доступу да інфармацыі, а ў яе асэнсаванні і крытычным ўспрыняцці (пры гэтым – не ў духу крытыканства, а

навуковай, крыніцазнаўчай крытыкі). Тут хацелася б падтрымаць імкненне да выкарыстання крыніцазнаўства як асновы міждысцыплінарнага гуманітарнага сінтэзу, вызначанае М.Ф. Румянцавай і В.М. Медушэўскай [11]. Асаблівае значэнне гэта набывае ў сувязі з развіццём архівазнаўства і дакументазнаўства. Каб не страціць – па трапнаму выразу Т.І. Хархордзінай “смаку да тэарэтычных дыскусій” [12] – Нацыянальнай бібліятэкай, кафедрай крыніцазнаўства БДУ і універсітэтам культуры 18 красавіка 2013 г. быў праведзены круглы стол па праблематыцы трансфармацыі дакумента ў гістарычную крыніцу.

У адпаведнасці з падыходамі, прапанаванымі ў стандартах навучання па гістарычных дысцыплінах у класічных універсітэтах неабходна захаваць дысцыпліну “Крыніцазнаўства” як аб’яднанне тэорыі крыніцазнаўства і крыніцазнаўства гісторыі Беларусі з дапасаваннем агляду розных падыходаў у сусветнай гістарыяграфіі (у дачыненні да вывучэння гістарычных крыніц), а таксама азнаямленнем з сучаснымі метадамі вывучэння крыніц (паколькі курс гісторыі гістарычнай думкі на першай ступені істотна скарачаецца, а курс метадалогіі ўвогуле прадугледжваецца для другой ступені навучання). Вывучэнне крыніцазнаўства на 1-2 курсах дапаможа азнаёміць будучага спецыяліста з гісторыяй як навукай, будзе садзейнічаць прафесійнаму падыходу да напісання навуковых прац (у прыватнасці, курсавых, як першага кроку ў гэтым накірунку, а ў перспектыве – дыпломных прац, артыкулаў і г.д.). Дзеля вырашэння метадычнага забеспячэння названага курса і прыцягнення ўвагі шырокіх колаў гісторыкаў да крыніцазнаўчых даследаванняў вельмі важнай з’яўляецца, на наш погляд, задача напісання “Нарысаў па крыніцазнаўству гісторыі Беларусі”, што можа быць дасягнута толькі праз аб’яднанне намаганняў даследчыкаў гісторыі Беларусі розных эпох і накірункаў. А важным этапам у яе вырашэнні магла б з’явіцца наша канферэнцыя.

У сучасных умовах істотнае значэнне набывае таксама развіццё спецыялізацыі “крыніцазнаўства, гістарыяграфія, метадалогія гістарычнага даследавання”, якая мае глыбокія традыцыі, асабліва ў БДУ і адпаведнай магістратуры. Тым болей што па дадзенаму накірунку маюцца аспірантура, дактарантура.

1. Гістарычныя крыніцы: праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання. Матэрыялы да Міжнар. навука.-практ. канф., прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння У.І. Пічэты Мінск, 23–24 красавіка 1998 г. – Мінск : БДУ, 1998.
2. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. публічных спраў 1 / падрыхт. А.І. Груша, М.Ф. Спірыдонаў, М.А. Вайтовіч; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Бел. навука, 2003. – 444 с.; Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны універсітэт. 1921–1941/ склад.: С.М. Ходзін. М.Ф. Шумейка, А.А. Яноўскі; рэдкал.: В.І. Стражаў (адк.рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2006. – 383 с.; Судебная книга витебского воеводы, господарского маршалка, волковыского и оболецкого державцы М.В. Ключко, 1533–1540 / публ. подг. В.А. Воронин [и др.]; отв. ред. А.Л. Хорошкевич, Г.Я. Голенченко. – М.: Наука, 2008. – 525 с. (Литовская метрика; Книга № 228: Книга судебных дел № 9); Янушэвіч, Я. Успаміны (1805–1831) / Я. Янушэвіч; уклад. пер. з польск. мовы, уступ. арт., камент. паказ. В.В. Гарбачовай. – Мінск: Лімарыус, 2011. – 256 с. і інш.
3. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн.43 (1523–1560): Кн. запісаў 43 (Коп. канца XVI ст.) / падрыхт. В.С. Мянжынскі; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Бел. Навука, 2003. – 167 с.; Метрыка Вялікага княства Літоўскага: Кн. 44: Кніга запісаў 44 (1559–1566) / падрыхт. А.І. Груша. – Мінск: Арты-Фэкс, 2001. – 229 с.; Шумейко, М.Ф. Белорусская археография в XIX–XX вв.: (проблемы теории, истории, методики) / М.Ф. Шумейко. – Минск: БелНИИДАД, 2007. – 498 с.; Загорулский, Э.М. Генеалогия полоцких князей Изяславовичей. – Минск, 1994; Рябцевич, В.Н. Нумизматика Беларуси / В.Н.Рябцевич. – Минск: Польшыня, 1995 і інш..
4. Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навука. зб. Вып. 4 / рэдкал.: С.М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2008. – 260 с.
5. Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Вып. 1 / адк. рэд. С.М.Ходзін. – Мінск: БДУ, 2002. – 254 с.
6. Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навука. зб. Вып. 7 / рэдкал.: С.М.Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2012. – 207 с.

7. Да прыкладу дысертацыі: А.А. Буглака – “Восточное язычество в российской, белорусской, украинской историографии второй половины XIX в.”, А.Я. Паўлавай “Личный состав партизанских формирований Беларуси в годы Великой Отечественной войны (1941–1945): источники и методы анализа” (2003 г.), А.М. Бяляўскага “Произведения фольклора как исторический источник (на примере ирландских исторических песен)” (2004 г.), А.М. Латушкина “Нясвіжскі архіў князёў Радзвілаў у канцы XIII – першай палове XX ст.” (2007 г.), В.С. Івановай “Асабістыя архівы ў складзе Нацыянальнага архіўнага фонда Рэспублікі Беларусь” (2009 г.), Т.Д. Гернович “Дакументальныя крыніцы па гісторыі перамешчаных беларускіх архіваў (канец XVIII – пачатак XXI таврест.)” (2010 г.), С.А. Рыбчонка “Крыніцы масавага паходжання па генеалогіі Беларусі сярэдзіны XVII – пачатку XX ст. (па матэрыялах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)” (2010 г.) і інш.
8. Мазур, Л.Н. Методы исторического исследования: уч. пособие, 2-е изд. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2010. – 608 с.
9. Ходзін, С.М. Крыніцазнаўства гісторыі Беларусі: дапаможнік / С.М. Ходзін. – Мінск: БДУ, 2012. – 255 с.
10. Ивницкий, Н.А. «Великий перелом»: трагедия крестьянства. Коллективизация и раскулачивание в начале 30-х годов. По материалам Политбюро ВКП(б) и ОГПУ Н.А. Ивницкий // Судьбы Российского крестьянства. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С.249–297.
11. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: учеб. пособие / И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцева. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1998. – 702 с.
12. Хорхордина Т.И. Архивоведение на стыке веков / Т.И. Хорхордина // Труды историко-архивного института. – М., 2000. – Т. 35.